

PhD ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Török Róbert

**DAYAN DEGEREKI MONGÓLIAI ISTENSÉG
KULTUSZÁNAK VIZSGÁLATA EGY TIBETI NYELVŰ
FELAJÁNLÁSI SZÖVEG ALAPJÁN**

Budapest

2008

TARTALOM

I. A téma bemutatása és a vizsgált szövegek	3
II. A kutatómunka eddigi és tervezett lépései és módszerei	4
III. A vizsgált szövegekben található vallási elemek bemutatása	5
1. Dayan Degereki alakja	5
2. Az istenség kultuszához kapcsolódó lények és az áldozati felajánlások tárgyi világa	6
3. A tibeti nyelvű felajánlási szöveg fordítása és két változatának összehasonlítása	7
IV. Tudományos publikációk és előadások	8

I. A téma bemutatása és a vizsgált szövegek

Dayan Degerekinek, a mongol sámánbeavatások szellemlényéből lett buddhista tanvédő istenségnek a kultusza izgalmas, feltérképezendő területként szolgálhat a szinkretikus vallási jelenségekkel foglalkozó kutató számára. A Belső-Ázsia területén valaha is jelenlévő – akár domináns formában, akár csak érintőlegesen szerepet játszó – vallások hatást gyakoroltak egymásra; átadták és átvették lényegbeli vagy a felszínen működő sajátosságaikat és önnön rendszerükbe építették a közvetett vagy közvetlen formában felbukkanó idegen elemeket. E sorok írója elsősorban filológus, ám a kutatásának középpontjában álló tibeti nyelvű felajánlási szövegek vizsgálatán kívül megpróbálkozik a bennük leírt vallási jelenségek feltárással is; ez a fázis nélkülözhetetlen első lépése egy távolabbra mutató, átfogó vizsgálódásnak. A disszertáció célja tehát szövegelemzésen keresztül eljutni a Dayan Degereki kultuszában jelentkező vallási elemek egy részének – a buddhista áldozati felajánlásokhoz kapcsolható jelenségeknek – leírásához és csoportosításához.

A disszertációban elemzett tibeti nyelvű felajánlási szöveg: A Nagy Isten, a Világi Hívő Nagy Skye ri, a Félelem Nélküli Hős Ta yan Te ri khe számára készített áldozat felajánlásának módszere, az Esőként Hulló Vágyakat Teljesen Betöltő Drágakőkirály (tib. *Lha-chen dge-bsnyen skye-ri chen-po 'jigs-med dpa'-bo Ta-yan Te-ri-khe zhes grags-pa-la mchod gtor 'bul-tshul 'dod-dgu'i char-'bebs yid-bzhin dbang-rgyal zhes bya-ba bzhugs-so*). A szövegnek több változata is létezik, a disszertáció írásának idején ezek közül kettő állt rendelkezésemre. Az első szövegvariánst, amelyet Alapszövegnek (Basic Text; BT) neveztem el, a Magyar–Mongol Nyelvjárás- és Népi Műveltségkutató Expedíció gyűjtötte 1998-ban Mongóliában és Birtalan Ágnes bocsátotta rendelkezésemre. A Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményében található másik, 629/11 számmal jelzett variánsra (hivatkozásaimban Basic Text Variant; BTV) a gyűjtemény könyvtárosa, Orosz Gergely tibetológus hívta fel figyelmemet.

A felajánlási ceremónia menetét összefoglaló mű az ind eredetű *sādhana* (tib. *sgrub thabs*; „a beteljesítés eszközei”) szövegek körébe tartozik, lényegi részét pedig egy felajánlási rituálé, *mchod pa* leírása alkotja.

Munkám során több sámáninvokáció anyagát is megvizsgáltam, hogy támpontot nyújtsanak a szinkretizmus jelenségeinek összehasonlító elemzéséhez. Birtalan Ágnes rendelkezésemre bocsátotta a Magyar-Mongol Nyelvjárás- és Népi Műveltségkutató Expedíció által 1992 és 2001 között Mongólia Uvs és Xöwsgöl megyéiben, valamint Ulánbátorban gyűjtött darhat nyelvű anyagokat, amelyeket kéziratos művében elemzett és néhány külön tanulmányban tett közzé.¹ Az invokációk többsége szóban előadott, hangszalagra rögzített gyűjtés, amely latin betűs átírással került lejegyzésre. Az invokációk a *dūdлага* (halha forma) „hívás, szólítás, invokáció” műfaji csoportjába tartoznak. A Sárközi Alice által publikált² mongol nyelvű invokációt Damdinsüren közölte gyűjteményes kötetében,³ s ez a szöveg egy bajit nyelvjárású, szintén a Magyar-Mongol Nyelvjárás- és Népi Műveltségkutató Expedíció által gyűjtött szövegváltozattal párhuzamba állítva került bemutatásra.

Bethlenfalvy Géza rendelkezésemre bocsátott néhány további, Dayan Degereki kultuszával kapcsolatos, Mongóliából származó rövidebb szöveget, amelyet a későbbiek folyamán kívánok feldolgozni. Ezek egyikéről, a gonosz erők elhárítása érdekében végzett rituálé menetéről szemelvényként vázlatos összefoglalást adok disszertáciomban.

II. A kutatómunka eddigi és tervezett lépései és módszerei

1. Anyaggyűjtés és feldolgozás. A három tibeti nyelven írt felajánlási szöveg feldolgozása során listát készítettem az ezekben található vallási elemekről (felajánlási tárgyak, áldozati módszerek, istenségek és egyéb lények, Dayan Degereki megjelenési formái), majd összevettem őket a mongol nyelvű sámániszövegekben és a gonosz erők elhárítására végzett ceremóniában talált fogalmakkal. A tibeti nyelvű felajánlási szöveg variánsait nyelvi elemzésnek is alávettem, és készítettem egy táblázatot, amely alkalmas a változatok összehasonlítására; ezeket, valamint a szöveg fordítását teljes terjedelemben közlöm disszertáciomban. Az áldozati ceremónia lényegi részéről, a *gtor-ma*-felajánlásról rövid terepmunka keretében személyes tapasztalatot is szerezhettem: Karmadordzse, az ELTE

¹ Birtalan, Á.: *Darkhad Shamanic Texts. Performers – Communication – Genres*. Budapest, 2005. (kézirat)

² Sárközi A.: Dayan Degereki megidézése, In: *Helyszellemek kultusza Mongóliában. (Őseink nyomán Belső-Ázsiában 3.) Szerk. Birtalan Á., Új Mandátum*, Budapest, 2004. pp. 161-176.

³ Damdinsürting, Č.: *Mongol uran vokiyaal-un degeci vayan bilig orosibai*. (Corpus Scriptorum Mongolorum XIV), Ulayan Bayatur, 1959.

Bölcsészettudományi Karának tibeti nyelvi lektora kérésemre lakásán bemutatta néhány áldozati sütemény elkészítésének és felajánlásának módszerét.

A szövegek feldolgozásának eredményeiről több tanulmányban és előadásban is számot adtam. A vallási jelenségek bemutatásánál megpróbáltam feltárni azokat a tényezőket (történeti háttér, társadalmi berendezkedés, a hiedelemrendszerek érintkezésének egyéb, sajátos körülményei), amelyek segíthetnek megérteni a jelenség kialakulásának okait és mikéntjét.

2. További tervek. Eddigi munkám folytatásaként fel kívánok dolgozni minden egyes Dayan Degerekiről szóló hozzáférhető tibeti szöveget, hogy kibővíthessem vizsgálódásaim körét. Ezzel egy időben terepünkön kívánok részt venni Mongóliában, Xöwsgöl megyében, Dayan Degereki kultuszának központjában, ahol további ismereteket szerezhetek a helyi hagyomány és a mongol kolostori élet vizsgálata révén.

A gyűjtött anyag feldolgozása során megpróbálok választ találni néhány, specifikusan a Dayan Degereki kultuszát jellemző szinkretizmust érintő kérdésre, majd általánosabb következtetéseket is levonni. Például szeretném megvizsgálni, vajon egy adott vallási jelenség ugyanolyan súlytal szerepel-e mindkét nomád népcsoport körében, vagy válhatnak-e egyes centrális elemek marginálissá az átvevő vallásban?

Céлом egy új összehasonlító rendszer felállítása, amelynek keretein belül értelmezhető a belső-ázsiai vallási fejlődés szinkretikus jelenségei és megnyilvánulásai.

Az egyes jelenségek vizsgálata közben megkísérlem feltárni azokat az okokat és motivációkat, amelyek szerepet játszottak a jelenség felbukkanásában és minőségi változásaiban. Ezeket a kutatásokat csakis a vallási fejlődés teljes történeti háttérének ismeretében lehet elvégezni, hiszen maguk a vallások, mitologikus elképzelések is különböző módon terjedtek el Belső-Ázsiában.

III. A vizsgált szövegekben található vallási elemek bemutatása

1. Dayan Degereki alakja

Az általam vizsgált darhat, mongol és tibeti nyelvű szövegrészletek teljes képet adnak a lokális istenségnek tulajdonított erőkről, sajátságokról, a nem evilági létezők körében elfoglalt helyéről, valamint azokról a cselekedetekről, amelyek által segítséget nyújthat az élőlényeknek. Dayan Degereki szerepköreit a róla szóló vallásos szövegek alapján a következő kategóriákban határozhatjuk meg:

Tanvédő. A „sárga sámánok” szövegei és a buddhista írások is kihangsúlyozzák világi hívő mivoltát. Bódhiszttvaként fogadalmat tett Buddha hitének védelmére, elpusztítja az eretnekeket és megsemmisíti a Tant veszélyeztető ellenséges erőket. Tökéletes a Törvény tudásában, ereje buddhák erejével összemérhető.

Oltalmazó istenség. Megvédi a híveket mindenféle külső és belső ártalomtól, a betegségektől, a démonoktól, segíti őket a szellemi és anyagi gyarapodásban.

Termékenységiten. Áldozatért cserébe gyermekáldásban részesíti a hozzá folyamodókat.

A sámánhit védelmezője. A buddhista hit ellensége, a sámánok beavatója.

Dayan Degereki alakja tehát egy olyan tiszteletreméltó lényt idéz, amelynek annyi arcát látja a kutató, ahány oldalról megközelíti őt. A sámánhit istensége egyszerre fehér és fekete (ugyanazon invokáción belül szerepel a „sárga vallás” tiszteletreméltó alakjainak kíséretében és a lámák, szerzetesnövendékek ellenségeként), gyermekáldáshoz juttat és anyagi bőséget hoz, de ha nem kielégítő a neki szánt áldozat, járványt is okozhat. A buddhisták a tanvédő istenségek sorába emelik, hazája Tibet, a szent föld, s bár tanvédő mivolta ellenére is csak világi hívő marad, a szövegek a többi szent lényel egyenrangúként említik. A termékenységiten, a sámánbeavatások őrzőszelleme, az oltalmazó istenség és a buddhista tanvédő eggyé olvadása egy szinkretikus vonásokkal rendelkező istenséget tár elénk.

2. Az istenség kultuszához kapcsolódó lények és az áldozati felajánlások tárgyi világa

A Dayan Degereki kultuszához köthető jóindulatú, ambivalens és ártó lényekről rövid leírás keretében adtam számot, majd egy áttekintő táblázatot is készítettem róluk. A táblázatos elemzés egyik előnye, hogy a meghatározások több nyelven is szerepelnek, s áttekinthetően szemléltetik, mely kultúrákban ismeretes az adott jelenség: az ind területről származó szavaknál, pl. a szanszkrit megfelelő is szerepel, míg a tibeti eredetű meghatározásoknál ez hiányzik. A fenti elgondolásnak megfelelően, ha egy meghatározás csupán a BT-ben, tehát tibeti nyelven szerepel és a többi forrásban nem fordul elő, akkor nem közlöm a mongol stb. megfelelőt.

A transzcendens lények vizsgálata során a szinkretikus megnyilvánulásoknak több módját is megfigyeltem. Egyes esetekben az adott lény szerepköre ugyanaz az átadó és az átvevő vallásban (pl. a tibeti *gdon* démon a darhat *dong* teljes értékű megfelelője), más esetekben az elnevezés – ha átalakult formában is – megmarad, ám a vele jelzett lény a helyi

hiedelmeknek megfelelően eltérő tulajdonságokat mutat (ilyen az ind *nāga*, a tibeti *klu* és a mongol *luus* névvel jelzett ktonikus lény), harmadszor pedig – főleg a buddhizmusból a sámánhitbe átemelt szentek esetében – nincs róla információ, hogy az adott lény szerepköre ugyanaz maradt-e az átvevő vallásban, változáson ment-e keresztül, vagy egyszerűen csak a neve kerül említésre valódi tartalmi jelentés nélkül, legitimációs céllal. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata további kutatómunkát igényel.

A mongol, darhat és tibeti nyelvű rituálészövegekben található egyéb vallási jelenségek, felajánlási tárgyak és személytelen ártó erők leírásánál a fenti módszert követtem. A szövegek részletes bemutatásánál magyarázatot fűztem hozzájuk, majd a fentiekhez hasonló táblázatokban foglaltam össze őket.

3. A tibeti felajánlási szöveg fordítása és két változatának összehasonlítása

Az általam kidolgozott és bemutatott rendszer célja, hogy megkísérelje a legapróbb részletekig bemutatni az Alapszöveg (BT) és annak az MTA 629/11-es számmal jelzett változata (BTV) közti különbségeket. A táblázat nem csak az eltérő betűjeleket, szavakat vagy szövegrészeket jelzi, de azt is bemutatja, hogy az egyes szövegek egészén belül hogyan helyezkednek el az azonos egységek. Egy ilyen jellegű rendszer elkészítése további szövegfilológiai kutatások kiindulópontja lehet. Amennyiben egy adott mű több változata is előkerül, a különbségek kiemelésével és nyelvtörténeti elemzésével lehetővé válhat a változatok időbeli sorrendjének megállapítása és megnyilvánulhatnak a nyelvfejlődés egyes törvényszerűségei is. A rendszer másik előnye, hogy jelentősen megkönnyíti a filológus munkáját, ha az egyes szövegváltozatok behelyettesíthetők egy már megalkotott sémába.

A szövegek elemzésekor arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezek a változatok nem másolás során keletkeztek, hanem a szerzetesek megtanulták az eredeti, írott szöveget, szóban átadták egymásnak, majd a verbálisan hagyományozott szöveget később újra leírták. Ezt az elképzelést az alábbi tények támasztják alá: 1. a szavak eltérései nem esetlegesek, hanem állandóak; 2. nem csak szavak, de hosszabb szövegrészek is eltérnek, ami nem lehet a figyelmetlen vagy éppen javítani szándékozó másolás eredménye; 3. ugyanígy az egyes rítusok sorrendjében is a szóbeli hagyományozás során következhetett be a változás, és végül 4. a BTV olyan szövegrészeket is tartalmaz, amelyek hiányoznak a BT-ből.

IV. Tudományos publikációk és előadások

Publikációk

Dayan Degereki mongol hegyistenséghez szóló tibeti nyelvű áldozati rituálészöveg, In: *Orientalista Nap 2004*, szerk. Birtalan Á. – Yamaji M., MTA Orientalisztikai Intézet, Budapest, 2004. pp. 126-135.

A Dayan Degereki hegyistenséghez szóló tibeti nyelvű áldozati rituálészövegek összehasonlítása, In: *Bolor-un gerel. The Chrystal-Spendlour of Wisdom. Essays Presented in Honour of Professor Kara György's 70th Birthday*. I-II. Szerk. Birtalan Á. – Rákos A., ELTE Department of Inner Asian Studies – HAS Research Group for Altaic Studies, Budapest, 2005. pp. 821-826.

Előkészületben:

A Comparison of the Two Variants of the Offering Ritual Text to a Mongolian Protective Deity, In: *Dimension of Buddhism and Jainism*. Ed. Buddhadev Bhattacharya. Delhi, (leadva 2006-ban kb. 10 kézirat oldal).

Egy mongol tanvédő istenség, Dayan Degereki kísérete egy tibeti nyelvű áldozati rituálészöveg alapján, In: *Démonok és megmentők (Őseink nyomán Belső-Ázsiában IV)*, szerk. Birtalan Á. – Kelényi B., Új Mandátum Kiadó, Budapest, (várható megjelenés 2008, kb. 15 kézirat oldal)

Előadások

Dayan Degereki mongol hegyistenséghez szóló tibeti nyelvű áldozati rituálészöveg. Orientalista Nap, Szegedi Tudományegyetem Altajisztikai Tanszék, 2004. április 5-6.

Egy tibeti nyelvű felajánlási szöveg bemutatása. Démonok és megmentők. Népi vallásosság a tibeti és mongol buddhizmusban, Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2004. május 17.